

Etnograafiapärandi määratlemisest ja kogumisest Eesti muuseumides

Jana Reidla
Ene Kõresaar
Kirsti Jõesalu

Sissejuhatus

Käesolev artikkel võtab fookusse viisid, kuidas mõistetakse etnograafiapärandit Eesti muuseumides, ning praktikad, mis on mõjutanud etnograafiakogude määratlemist ja kujunemist. Artikli ajendiks on kogemus, mille saime osaledes Muinsuskaitseameti (edaspidi MKA) tellimusprojektis, mis uuris materiaalse etnograafiapärandi kogumist, kasutamist ja säilimist Eesti muuseumides.¹ Tellija soovis saada ulatuslikku ülevaadet, mis oleks abiks nii riikliku kogumispoliitika kujundamisel kui pärandihoidla projekti ettevalmistamisel.² Vastavalt lähteülesandele tuli analüüsida kahekümne riigi valitsemisala ja kümne muu muuseumi esemekogusid. Nii uuritavate muuseumide valim kui uurimist vajavad alakogud olid tellija poolt ette antud (Uuringu lähteülesanne 2020). Valimisse

1 Täname muuseumitöötajaid lahke kaasabi eest uuringu läbiviimisel ning anonüümseid retsensente inspireerivate kommentaaride ja ettepanekute eest. Artikli kirjutamist finantseeris Eesti Teadusagentuur (PRG1097).

2 Vt pärandihoidlate projekti kohta lähemalt MKA veebileht: pärandihoidlad <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/muuseumide-uhishoidlad> (viimati külastatud 30. septembril 2021).

kuulusid infosüsteemis MuIS esindatud muuseumid, mis omavad etnograafiakogusid või etnograafilisi esemeid oma muudes alakogudes.

Eesti riiklikesse muuseumikogudesse kuulub 4,6 miljonit museaali, etnograafiapärandi kaardistamiseks välja valitud kogude maht oli 232 019 museaali. MKA-d huvitas esemekogudes leiduv Eesti territooriumilt kogutud etnograafiapärandid. Kahekümne riigimuuseumi³ ja kümne muu muuseumi⁴ tellija poolt välja valitud kogudest (vt tabel 1) tuli tööruhmalt eristada etnograafilised esemed ning seejärel vastata nende kohta esitatud küsimustele. Uuringu lähteülesandes püstitatud küsimused olid nii kvantitatiivset kui kvalitatiivset laadi. Kvantitatiivsed küsimused hõlmasid kõiki uuringusse kaasatud muuseume, eesmärgiga välja selgitada lisaks etnograafiliste esemete hulgale nende MuISi sisestamise määr ning jagunemine esemerühmiti, temaatiliselt ja piirkondlikult.⁵ Lisaks tuli riigi haldusala muuseumide puhul uurida etnograafiliste esemete kogumise ja kogude haldamise tegevuste eesmärgipärasust ning etnograafiapärandi kasutamise ja säilitamise praktikaid. Selleks, et seatud küsimustele vastata, kombineerisime uuringus kirjeldava statistika ja kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodeid. Analüüsi allikateks olid: 1) Registrate ja Infosüsteemide Keskuse (RIK) andmetabelid MuISi andmete väljavõtetega muuseumide ja alakogude kaupa; 2) intervjuud muuseumide varahoidjatega;⁶ 3) ankeetküsitluse vastused;⁷ 4) muuseumide kogumispõhimõtete dokumendid; 5) vaatlusandmed ja 6) muuseumide veebilehed.

Uuring kestis juunist 2020 kuni jaanuarini 2021 ja selle kokkuvõte on avaldatud MKA veebilehel (vt Kõresaar jt 2021). Intervjuud ja ankeetküsitlus toimusid riigimuuseumides põhiliselt juulis-augustis 2020, ülejäänud muuseumide ankeetküsitlus oktoobris 2020. Mahukas 565-leheküljeline tervikaruanne sisaldab lisaks nimetatud kokkuvõttele 30 muuseumi analüüsi täpsemaid tulemusi, mis ei ole veebilehel avaldatud, vaid on MKA poolt edastatud uuringu osalistele.

3 Uuringu lähteülesandes eraldi olnud Saaremaa Muuseumi ja Mihkli talumuuseumi kogusid analüüsiti hilisema kokkuleppe kohaselt ühtse koguna.

4 Algses lähteülesandes oli selles grupis 15 muuseumi, kokkuleppel tellijaga vähendati nende arvu kümnele, kui projekti käigus selgus, et andmete analüüs on tunduvalt töömahukam, kui tellija oskas algselt arvestada.

5 Uuringu kvantitatiivse osa tulemusi saab vaadata aruandest (Kõresaar jt 2021).

6 Varahoidja on siin üldistav ametinimetus kogude asjatundjast muuseumitöötaja kohta.

7 Enamasti vastasid ankeedile samad isikud, keda intervjueeriti.

On väga tänuväärne, et MKA otsustas kaasata muuseumipoliitika kujundamisse teaduspõhist vaatenurka ja Tartu Ülikooli etnoloogid said sellesse panustada. Tellimustöö täitjana otsisime vastuseid ette antud küsimustele, aga etnoloogidena tekkis meil töö käigus paratamatult küsimusi juurde. Samuti ilmnes andmete läbitöötamisel probleeme seoses MuSi andmete sisestamise erinevate tavadega ja ebaühtlase tasemega muuseumides. Niisiis oleks ainek mitmeks artiklikuks, aga käesolevas keskendume küsimusele, mis meile etnoloogidena oli juba uuringu alguses problemaatiline: kuidas mõistetakse tänapäeval etnograafiapärandid? Eelkõige uurime, kuidas see mõiste avaneb muuseumide erinevate praktikate kaudu ning kuidas see suhestub etnoloogia distsipliini arenguga ja etnograafiakogude komplekteerimisega. Otsime vastust küsimusele, kuidas ja millistest tegevuspõhimõtetest lähtuvalt on etnograafiapärandi kollektsioonid selliseks kujunenud, nagu me uuringu käigus nägime.

Artikli esimeses osas näitame, millised valikud olid meie ees uuringu alguses seoses vajadusega eristada „etnograafilise ese“ muudest muuseumikogudes olevatest esemetest, ja kuidas me ülesandele lähenesime. Teises osas analüüsimme muuseumide praktikaid esemete etnograafiakogudesse määramisel. Meid huvitab, millistest kriteeriumitest lähtutakse, milliste dilemmade ees valiku tegemisel seistakse ja kuidas neid praktikas lahendatakse. Kolmandas osas toome esile uuema aja suundumusi kogude korraldamises, mis ilmnevad kogumise praktikatest ja poliitikatest.

Etteruttavalt rõhutame, et artikli eesmärk ei ole anda lõplikku definitsiooni etnograafiapärandile, sest pärandi mõiste konstruktiivselt iseloomust lähtuvalt ei ole see võimalik. Selle asemel teadvustame vajadust ikka ja jälle uuesti analüüsida pärandiloomet igapäevapraktikaid, osundades (etnograafia)pärandi mõiste piiride pidevale muutmisele.

Etnograafiapärandi ja etnograafilise eseme mõistest

Vaatamata „materiaalsele“ sisule ei ole mõiste *etnograafilise ese* objektiivne, vaid ajas arenev ja muutuv. See, mida mõista kultuuripärandi all, on olevikust lähtuv kokkulepe (vt Kirshenblatt-Gimblett 1995; Kuutma 2011). Arusaam etnograafilisest esemest teaduse ja muuseumide kontekstis tekkis 20. sajandi algul, kui etnograafia ehk rahvateaduse sisu oli üheselt mõistetav kui talurahva modernismieelset traditsioonilist eluviisi (eelkõige materiaalsel kultuuri) uuriv teadus (vt Viires ja Vunder 1998; Jääts ja Metslaid 2018; Bardone

jt 2019). Etnograafia uurimisobjekt ning vastavalt ka muuseumide kogumispraktikad on 20.–21. sajandi jooksul tunduvalt laienenud ning kunagist selget piiri etnograafilise ja muu ajaloolise eseme vahel ei tõmmata.

Küsimusele „mis on etnograafiline ese muuseumis?“ oli vaja vastust kohe uuringu alguses, sest lähteülesande järgi tuli eristada etnograafilised esemed „muudest“ esemetest. Kõik järgnevad analüüsiküsimused puudutasid vaid etnograafilisi esemeid. Eristamine tuli teha mitte üksnes üldisema iseloomuga alakogudest, vaid neid tuli „otsida“ ka etnograafiliste alakogude seest. Tellija seatud ülesandepüstitus eeldas, et muuseumide seni kasutatud jaotus ei ole etnograafilise määratlemise alus *a priori*. Määratlemise alus tuli kõigepealt tellijaga kokku leppida, sest lähteülesandes oli jäetud lahtiseks, mida peetakse silmas etnograafilise eseme, etnograafilise museaali või etnograafiapärandi all. Eeltoodust lähtudes pakkusime uuringu alguses tellijale kolm võimalikku etnograafilise pärandi defineerimise varianti.

Esiteks, vanim etnograafiline pärand ehk traditsioonilise eesti talupojakultuuri esemed 19. sajandi lõpuni. Määratlus lähtus eesti rahvakultuuri kontseptsioonist 20. sajandi algusest (Manninen 1993 [1925]). See on kõige „klassikalisem“ etnograafiapärandi määratlus, mille mudeliks võib pidada ERMi Eesti kogus (ERM A) olevat osa, mida nimetatakse ERMi esimeseks 20 000 esemeks. Esimene määratlus välistanuks muuseumikogude valimist nii hilisema päritoluga esemed kui ka taluperes kasutatud ostukauba, linliku moe- ja tarbeesemed, mis samuti kuulusid 19. sajandi teise poole talumiljöö juurde. Seega, kuigi tegemist on klassikalise määratlusega, kaasnenuks sellega võrreldes järgmise kahe variandiga kõige suurem väljajättelisus.

Teise etnograafiapärandi määratluse alla kuulusid Eesti talurahva poolt kuni 20. sajandi keskpaigani valmistatud ja kasutatud esemed (sh ostukaup, nt ehted, mööbel, riided). Määratlus järgib 20. sajandi lõpuks välja kujunenud eesti rahvakultuuri kontseptsiooni (Viires ja Vunder 1998). Ajaline piiritletus peab silmas eelmise sajandi keskpaigas alanud sovetiseerimist ja murrangut, mis viis maaelu moderniseerumisele ja linnastumisele.⁸ Teine määratlus sisaldab ka sotsiaalseid piire, mis on olnud paljudes muuseumides eseme etnograafiakogusse määramise kriteeriumiks (nt talurahvaese etnograafiakogusse, linnast ja mõisast pärit ese ajalookogusse). See variant arvestas alates eelmise sajandi teisest poolest kujunenud

⁸ Uuringu alguses ja enne toorandmete saamist eeldasime, et ajalisel täpselt piiritletud määratlus kergendab MuI Si andmete kvantitatiivset analüüsi. Praktikas MuI Si andmed seda eeldust ei toetanud.

muuseumide suundumusega koguda 1920.–1930. aastate rahvakultuuri esemeid. Samas ei võtnud selline etnograafiapärandi määratlus täielikult arvesse areneva muuseumikogu printsiipi ja välja jäid hilisemad või teiste parameetritega esemed, mida osa muuseume tänapäeval etnograafilisena mõistavad.

Kolmandaks pakkusime etnograafiapärandiks Eesti elanike argieluga seotud esemeid, mis kajastavad eri ajastute erinevate sotsiaalsete gruppide eluolu mitmekesisust tänapäevani välja. Määratlus lähtub tänapäevasest etnoloogilisest kultuurimõistest ning on kooskõlas areneva muuseumikogu põhimõttega. See on kolmest kõige avaram mõiste käsitus, millel olid aga omad puudused muuseumikogude võrdlevaks analüüsiks. Keeruline oleks olnud teha selektsiooni: vaatamata tellija ootusele eristada etnograafiakogudest etnograafilised esemed, oleks avarast mõistest lähtudes tõenäoliselt kõik olnud „etnograafiline“.

Etnograafilise eseme määratlemine mõjutas kõiki järgnevaid uurimisküsimusi, seetõttu peame vajalikuks teha siinkohal kõrvalepõike reaalse lähteülesande juurest võimaluse juurde, et etnoloog(e) oleks olnud kaasatud uurimistöo kavandamise algetapis. Sel juhul oleks ilmselt muuseumide etnograafiakogusid aktsepteeritud „etnograafiapärandina“ nii nagu nad on, ja lähtudes tänapäevasest avarast etnoloogilisest kultuurimõistest täiendatud valimit muude alakogude (üldised esemekogud, kultuuriloolised, ajaloolised jne kogud) arvel. Ka avarast mõistevariandist lähtudes oleks paratamatult vaja olnud mingite piiride seadmist, näiteks väljajätteid ühiskondliku ja riikliku otstarbega esemete näol. Samas ei oleks me seadnud valimi piiriks Eesti territooriumi, vaid oleks kaasanud eesti kogukonnad väljaspool Eestit. Kokkuvõttes oleks sel juhul uuringu tulemus näidanud etnograafiapärandit terviklikuma argielu kajastusena, kaasaja etnoloogiateadusega kooskõlas ja „pärand“ oleks kindlasti ka arvuliselt suuremaks osutunud. Antud kõrvalepõige on toodud täiendavaks näiteks selle kohta, kui paljud asjaolud mõjutasid uuringu valimit.

MKA esindajad kinnitasid sobivaks etnograafiapärandi määratlemise aluseks meie pakutud teise variandi (Eesti talurahva poolt kuni 20. sajandi keskpaigani valmistatud ja kasutatud esemed, sh ostukaup), ja edasine töö jätkus sellega. Vastavalt kokkulepitud definitsioonile eristasime etteantud kogudest nn etnograafilised esemed ja analüüsisime neid.⁹ Seega, uuringu tellija vaatenurgast oli oluline, et kõigile muuseumidele rakendataks ühest etnograafiapärandi

9 Etnograafilise eseme eristamise protsessist ja MuSi andmete kvaliteedi mõjust oleme lähemalt kirjutanud uuringu aruandes (Kõresaar jt 2021: 17). MuSi andmete kvaliteedi mõju määratlemisele

määratlemise printsiipi. Meie kui uurijate jaoks hakkas siiski huvi pakkuma, kuidas muuseumid ise täna etnograafiapärandid määratlevad. Selle mõistmiseks käsitlesime teemat kahekümne muuseumi varahoidjatega tehtud intervjuudes. Eelnevalt esitasime vastava küsimuse muuseumidele saadetud ankeetides,¹⁰ pakkudes ka neile eespool toodud kolm valikuvarianti ja võimaluse lisada vabas vormis täiendav variant või kommentaar.

Esimese variandi ehk vanima etnograafilise pärandi märkis sobivaks neli muuseumi. Vastajate täienduste järgi ankeedis ning intervjuude ja MuISi sisestatud andmete põhjal võib väita, et klassikalist etnograafilisuse määratlust on igapäevatoos tegelikult laiendatud 20. sajandile, käsitöö puhul isegi 21. sajandile, ja taluelu kõrval veel muudele sotsiaalsetele miljöödele. Võib öelda, et esimene määratlus praeguses muuseumipraktikas ei käibi, ehkki võib vastata kogude moodustamise varasemale alusele või etnograafilisuse ideaalile.

Teise variandi, mille võtsime hiljem mõiste käsitlemisel uuringus aluseks – Eesti talurahva poolt kuni 20. sajandi keskpaigani valmistatud ja kasutatud esemed – märkis üldjoontes sobivaks seitse muuseumi. Osa neist tegi teisele variandile täiendusi, kitsendades määratlust vastavalt muuseumi profiilile sotsiaalselt või ajaliselt. Näiteks tõi Eesti Meremuuseum välja, et kogutakse „Eesti randlaste, laeva- ja paadiehitajate ning meremeeste poolt kuni 20. sajandi keskpaigani valmistatud ja kasutatud esemeid“ ja O. Lutsu Palamuse Kihelkonnamuuseum kitsendas kogutavat ajaliselt – „kuni 1920. aastad“. Käsitsi valmistamist rõhutasid intervjuus olulise kriteeriumina ka need muuseumid, kes valisid teise definitsiooni, mis sisaldab talumiljööös kasutatud ostukaupa.

Ankeetvastuste tulemusel sobis enamusele vastanud muuseumidest kolmas ehk kõige laiem etnograafilise eseme mõiste: Eesti elanike argieluga seotud esemeid, mis kajastavad eri ajastute erinevate sotsiaalsete gruppide eluolu mitmekesisust kuni tänapäevani. Selle märkis üldjoontes sobivaks 19 muuseumi 30st. Siiski oleks ennatlik väita, et tänapäevane avar etnograafiapärandi mõiste on uuritud muuseumide käibepraktikas üheselt mõistetav ja valdav. Lisatud kommentaarides kitsendati definitsiooni etnilistest, sotsiaalsetest, regionaalsetest või tehnoloogilistest kriteeriumitest lähtuvalt. Näiteks Setomaa muuseumid kitsendasid seda setodele ja Setomaale;

vajab eraldi arutlusruumi iseseisva artikli näol. Käesolevas artiklis jätame selle teema kõrvale.

¹⁰ Ankeetidele vastasid kõik valimis olnud 30 muuseumi, intervjueerisime vaid 20 riigimuuseumi varahoidjaid.

Vana-Võromaa Kultuurikoda, Mõniste Talurahvamuuseum, Hiiumaa muuseumid ja Mahtra Talurahvamuuseum tegid tehnoloogilise erisuse, rõhutades etnograafilise eseme kriteeriumina käsitsi valmistamist. Lisaks on võimalik, et osa muuseumide lähtus vastamisel pigem (vastaja) eelistusest kui käibepraktikast. Näiteks Mahtra talurahvamuuseum keskendub kirja pandud põhimõtete kohaselt lokaalsele 19.–20. sajandi talurahvakultuurile, mis vastab uuringus pakutud esimesele määratlusele, ankeetküsitluses pakkus varahoidja avara antropoloogilise mõiste „inimeste poolt käsitsi valmistatud esemed läbi aegade“. Kolmandat, avarat mõistevarianti võidi eelistada sellepärast, et selles puudub vastuoluline ajaline piir. Ajalise piiri puudumise sobivus tuli esile nende muuseumide puhul, kus puudub etnograafiline kogu, sest see võimaldas neil sujuvamalt liikuda kaasaja kogumise juurde ilma, et tekiks probleem eseme kogudesse määramisega. Osa muuseumidest, kus on etnograafiline kogu, valisid laiema tähendusega mõiste tõenäoliselt lähtudes praktikast, et nad on juba etnograafiakogusse lisanud kaasaegseid käsitöötooteid.

Kokkuvõttes kajastasid valikus olnud kolm definitsiooni mõiste ja tähistatava „maailma“ erinevaid suhteid ning meil uurijatena ei olnud kindlust, et üks määratlus võiks olla „õigem“ kui teised. Ka seda definitsiooni, mille me etnograafilise eseme määratlemise aluseks võtsime, ei olnud esemekogusid läbi vaadates lihtne rakendada. Samas me ei tea, kas mõnda muud varianti valides oleks probleeme vähem olnud. Näiteks häiris meid enda seatud ajaline piir – 1950. aasta – ning ajas segadusse võimalus mõisteid „käsitöö“ ja „tulumiljö“ mitmeti tõlgendada. Enda seatud reeglite järgi esemeid määrates nägime samas ka, kui erinev on olnud muuseumide praktika etnograafiakogude komplekteerimisel. Järgnevalt vaatame strateegiaid, mida muuseumid on etnograafiakogu dilemmade lahendamisel rakendanud.

Esemete etnograafiakogudesse määramise dilemmad muuseumides

Etnograafiapärandi sisu ja piire taasluuakse muuseumides pidevalt ja igapäevaselt. Praktika kaudu avaldub kõige paremini, kuidas etnograafilisust muuseumides mõistetakse või pigem – milliste probleemide ja dilemmade kaudu etnograafiapärandi mõiste problemaatilisus muuseumide jaoks aktualiseerub. Osal uuritud muuseumidest eraldi etnograafia alakogu ei ole (tabel 1). Neid järgnev analüüs väga ei puuduta, sest nad pole pidanud lahendama esemete etnograafiakogusse määramise dilemmasid. See ei tähenda,

et neis muuseumides ei ole etnograafiapärandid, puudub vaid vastava nimetusega jaotus.

Muuseumides, milles on etnograafia alakogu, peavad kogude töötajad pidevalt otsustama, mis on etnograafiline ja mis ei ole. Seepärast analüüsime järgnevalt kogudesse määramise praktikaid nendes riigi alluvuses muuseumides, kus on etnograafiakogu. Nagu juba eespool kirjutasime, määratlevad muuseumid igapäevatoos etnograafilisust mõnevõrra erinevalt. Lisaks on lähenemised ka ajas muutunud.¹¹ Dilemmad avalduvad kogu kujunemise praktikates: nii tehtud valikute näol kui ka valikute mittetegemises. Ankeetvastustest ja intervjuudest ilmnes kolm peamist kriteeriumi, mille abil etnograafiakogu iseloomustati: ajaline, valmistamisviisi ja sotsiaalse keskkonna kriteerium.

Ajaline piiritlus

Kui ankeedis pakutud etnograafiapärandi definitsioonidest eelistati enim varianti, milles ajaline piiritlus on lahtine, siis intervjuudes kõlanud sõnakasutus näitas, et tunnetuslikult on varahoidjate jaoks „etnograafiline“ siiski midagi „vana“, dateeritav pigem 19. sajandi lõppu ja 20. sajandi algusesse. Välja tuli ka teistpidine nihe: muuseumides, kus seatud määratluse järgi on etnograafiakogu eelistatud periood 19. sajand, on praktikas piiriks pigem 1940. aastad.

Juhtudel, kui etnograafiakogu on ajaliselt piiritletud, tekitab varahoidjates kõige enam kõhklosti uute, kaasajal, aga vanu traditsioone järgides valmistatud asjade paigutamine. Mõnel pool paigutatakse vanade eeskujude järgi tehtud uued asjad etnograafilisse kogusse (nt HLM), teisel jagatakse vanemad etnograafilisse ja uuemad ajaloolisse (nt PāMu). Viimane lähenemine toob kaasa järgmise dilemma: ühe käsitöötegija elu jooksul valminud asjade puhul tuleb otsustada, kas ja kuidas neid jagada etnograafilise ja ajalookogu vahel, sest mustrid ja tehnika on aastakümneid samad, sõltumata valmistamise ajast ja kohast.

Üheks strateegiaks etnograafiakogu komplekteerimisel on mõlemast, nii ajalisest piirist kui „käsitöö“ ja „vabrikutoodangu“ vastandamisest loobumine. Vanalt etnograafia määratluselt liigutakse sujuvalt üle kaasaegsele. Praktikas tähendab see, et algselt traditsioonilisele etnograafia määratlusele vastavat kogu täiendatakse mingist hetkest alates uue printsibi järgi, mis on kogumispõhimõtetes kirjas (nt MõM).

¹¹ Mitmes muuseumis (nt PāMu, HLM, ViruM, MM), kus etnograafiline kogu on olemas, leidsid varahoidjad, et nende eelkäijate põhimõtted esemete jagamisel etnograafilisteks on kas teadmata või raskesti mõistetavad rakendamise ebajärjekindluse tõttu.

Kui ajalistest piiridest siiski kinni hoitakse, ilmneb mingist hetkest etnograafiakogude täiendamise drastiline vähenemine või kogu „külmutamine“. Muuseumides, kus etnograafiakogus säilitatakse ajalist piiritlemist ja seetõttu kaasaja argikultuur ei mahu määratlusse, on etnograafiakogu juurdekasv viimasel kümnendil sisuliselt peatunud (nt VVK, MM, ViruM). Oma etnograafiakogu täiendamise on ametlikult lõpetanud SA Eesti Ajaloomuuseum,¹² Narva Muuseum ja Mahtra Talurahvamuseum. Ajaloomuuseumi etnograafilise kollektsioon on kultuuriloolise kogu osa ja seda ei täiendada alates 2006. aastast (AM KP 2015). Narva Muuseumis ei täiendata etnograafiakogu, mille museaalid on põhiosas kogutud enne teist maailmasõda „juba aastakümneid“ (intervjuu 29.07.2020). Mahtra Talurahvamuseumis lõpetati etnograafiakogu ja ka teiste esemete alakogude täiendamine kümnekond aastat tagasi, kui moodustati üks üldine esemekogu, kuhu pannakse „kõik kolmemõõtmelised museaalid“ (ankeet 27.10.2020).

*Käsitsi valmistamise kriteerium,
ostukaup ja vabrikutooded*

Neis muuseumides, kus etnograafilisuse määratlemise oluline kriteerium on eseme kodus ja käsitsi valmistamine, välistatakse etnograafiakogust vabrikutooded ja nn ostukaupad (nt ViruM, HiMu, PäMu, MõM). Meie uuring näitas, et ka sellest kriteeriumist lähtumine on praktikas olnud keeruline. Enamasti sisaldasid etnograafilised kogud vähesel määral mitte-käsitõiseid esemeid ka seal, kus seda kriteeriumi tähtsustati. See on arusaadav, kuna talupoja igapäevaelusse jõudis 19. sajandi lõpust alates aina enam ostukaupa. Lisaks näitasid intervjuud, et käsitööle vastanduva mõõdikuna ostukaup ja vabrikutöö sageli võrdsustatakse, mis on problemaatiline, sest osta saab ka käsitööna, kodutöönduslikult valmistatud asju.

Kui käsitsi valmistamise kriteerium on teistega võrreldes ülimuslik, siis võib see anda praktikas mitmeid tulemusi. Esiteks, sellest lähtudes määrab muuseum traditsiooniliste töövõtetega valmistatud uued esemed etnograafiaks vaatamata formaalselt seatud ajalisele piirile (nt HLM). Teiseks on võimalik otsustada, kas käsitsi valmistamise kriteerium kohandub üksnes kodus enda tarbeks valmistatule või ka kodutöönduslikule ehk müügiks valmistatud käsitööle (nt HiMu). Kolmandaks, kui üldiselt määratakse mõisamiljööst pärit esemed ajalooliste esemete kogusse, siis käsitsi valmistatud mõisast pärit esemeid on aegade jooksul määratud ka etnograafiliste esemete

¹² SA Eesti Ajaloomuuseum haldab alates 2019. aastast Eesti Ajaloomuuseumi ja Teatri- ja Muusikamuuseumi kogusid.

kogusse (nt MõM). Neljandaks, kui etnograafia mõiste on eeskätt piiratud käsitööga, siis etnograafiakogus peegeldab seda tekstiilide arvu kasvamine mitte ainult sellepärast, et seda pakutakse palju ja võtab suhteliselt vähe ruumi, vaid et seda on ka kergem käsitööks liigitada.

Kokkuvõttes tähendab see, et kuigi „käsitöö“ tundub üheselt mõistetava kriteeriumina, pole seda praktikas lihtne rakendada, kui ostukaup ja vabrikutöö samastatakse või kui ajalised piirid on kitsad. Võiks eeldada, et otsustamine muutub lihtsamaks, kui etnograafiapärandid defineerides võtta lisakriteeriumina appi sotsiaalne keskkond, kus ese on kasutusel olnud.

*Sotsiaalse keskkonna kriteerium,
kogumiskoht vs. kasutamiskoht*

Sotsiaalsest kriteeriumist lähtudes vastandatakse üldjuhul maa- ja linnaelu, aga ka talumiljöö ja mõisakeskkond. Selle järgi on talus kasutatud kodutööstuslikud esemed sobinud etnograafiakogusse, ilma et oleks vaja olnud juurelda, kas need vastavad „käsitöö“ printsiibile või kas tegemist on ostukaubaga. Juhul, kui ostukaup etnograafilisest rangelt välistatakse, jõuavad tööstuskaubad ajaloolisse kogusse ka siis, kui need on kasutusel olnud talukeskkonnas. Kui etnograafiakogusse määramisel maa- ja linnakeskkonna vastandamist ei tehta, on prioriteetseks seatud kas ajaline või käsitsi valmistamise kriteerium (nt ViruM).

Dilemmad tekivad sellest, et eseme kogumis- ja kasutamiskoht ei pruugi kokku langeda või kasutamiskoht teada olla. Kui rangelt järgida kogumiskoha printsiipi, paigutatakse linnast kogutud taluelule iseloomulikud esemed ajalookogusse, kuigi need üldiselt on etnograafiakogus.¹³ Selle parameetri tähtsustamisel muutub otsustavaks eseme ajaloo teadmine, sest linnast kogutud eseme elu võis alguse saada talukeskkonnas.

Vastupidisel juhul, kui etnograafilisuse mõõdikuna seatakse talu- ja linnakultuuri eristamine nii ajalises kui käsitöö kriteeriumist ettepoole, nõuab see valiku tegijalt veel sügavamalt konteksti tundmist ja kultuuriloolist analüüsi.¹⁴ Meie uuringu käigus tehtud tähelepanekute põhjal võib öelda, et talu- ja linnakeskkonna vastandamine etnograafiliste esemete määratlemisel on muuseumides toimunud ebajärjekindlalt.

¹³ Näiteks on nii varasemalt tehtud rahvariietega PäMu kogus.

¹⁴ Näiteks 1980. aastatel valminud makrameetehnikas käsitöö läheb ajalookogusse kui linnakultuuri esindaja, Haapsalu sülle on varasemalt etnograafia kogusse pandud lähtudes käsitöö kriteeriumist, praegu käsitletakse neid pigem linnakultuuri osana ja uued pannakse ajaloolisse kogusse (intervjuu 28.07.2020, HLM).

*Tekstiilikogu moodustamine
(eraldi etnograafilisest)*

MuSi andmete analüüsi käigus paistis silma tekstiilkäsitööesemete rohkus muuseumide etnograafiapärandi hulgas. Kuigi esemeid säilitatakse reeglina materjalipõhisest kriteeriumist lähtudes, ei ole materjal tavapärane põhjus alakogu moodustamiseks. Erandiks on tekstiilid (vt tabel 1). Näiteks HiMu kogu puhul on tekstiilikogus materjalipõhiselt koos nii traditsioonilised talukultuurist pärit rõivad kui pärast 1950. aastaid nii käsitööna kui vabrikutööna valminud tekstiilist esemed, aga ka aksessuaarid ja ehted. Samas on etnograafiakogus peamiselt puidust „talupoja tarbe- ja tööriistad“ ning 20. sajandi teisel poolel ja 21. sajandil käsitööna valminud puidust esemeid, suveniirid, majapidamistarbed.

Panime uuringu käigus tähele kodutekstiilide „ajatust“ – muuseumidel on olnud raske neid ajaliselt määratleda ilmselt seetõttu, et samad mustrid ja tehnikad on olnud kasutuses aastakümneid. Kui etnograafia ajapiir on liiga jäik, pakub tekstiilide paigutamiseks võimaluse etnograafiakogust eraldiseisev tekstiilikogu. Selline alakogu sisaldab uuemat argikultuuri, nii käsitööd kui tööstuslikult valmistatud tekstiilesemeid, mis ei mahu klassikalise etnograafikogu raamidesse. Näiteks Vana-Võrumaa Kultuurikojas eraldati etnograafia- ja tekstiilikogu teineteisest lühiajaliselt, kuid kogud on nüüdseks taas ühendatud¹⁵ (VI muuseumide KP: 33). Selline praktika näitab ilmekalt, kuidas argikultuuri kogumisel otsitakse viise, kuidas etnograafiapärandile varem seatud kitsastest piiridest mööda minna.

*Etnograafiline pärand ajaloolise ja
kultuuriloolise pärandi sees*

Muuseumitöö seisukohast ei ole etnograafilise ja ajaloolise või kultuuriloolise kogu eristamine vajalik: nii mõnigi asi sobib kõigisse nimetatud alajaotustesse. Kui tegemist on talumuuseumiga, mis on pühendatud kultuuriloos olulisele isikule, nagu SA A. H. Tammsaare Muuseumis Vargamäel ning C. R. Jakobsoni talumuuseumis Kurgjal, on etnograafiline, kultuuri- ja ajaloopärand tihedalt läbi põimunud. Jakobsoni talumuuseumis etnograafiakogu puudumise tõttu muuseumitöös vastavaid dilemmasid ei teki. Kuigi paljud Kurgja talu esemed ei vasta tüüpilisele Eesti etnograafilisele talumiljööle, näitas meie uuring, et ajalookogus leidub ka etnograafiapärandi määratlusega sobivaid esemeid. Kurgja puhul on seejuures suur osakaal talupoeglikus miljöös kasutatud linlikel esemetel.

¹⁵ Vahepealset eraldamise põhjust ja täpset aega vaid paar aastat sel kohal töötanud peavarahoidja ei teadnud (intervjuust 27.08.2020).

Tammsaare Muuseumis Vargamäel on olemas nii ajalookogu kui etnograafiakogu. Nende eristamisel lähtutakse põhimõttest, et ajalookogu museaalid seostuvad otseselt A. H. Tammsaare ja tema sugulaste tegevusega, samas kui etnograafiakogu museaalid täidavad ekspositsioonis talumiljöö loomise eesmärki (ankeet 02.08.2020; intervjuu 14.08.2020). Meie uuringus etnograafilisena määratletud materjali leitud nii ajaloo- kui etnograafiakogus, ainult et ajalookogu esemetel oli tugevamalt esindatud kultuurilooline kontekst. Kuna etnograafiakogu esemed on suures osas saadud ümbruskonna mahajäetud taludest, ei ole need „looga“ esemed, vaid täidavad kujunduselemendina talumajapidamist eksponeeriva muuseumi vajadusi.

Kasutamisevajadusest lähtuvalt ei ole oluline, kas esemel on mõtteline silt „etnograafiline“, ka ei vaja „etnograafia“ füüsilisel eraldi asukohta koguhoidlas. Kasutaja jaoks on palju olulisem eseme leitavus muude kriteeriumide alusel. Enamik intervjueeritavaid väitis, et külastajad ei otsi „etnograafilisi esemeid“, vaid esemeid mingi ajastu, koha ja teema järgi. Kuna nimetuse järgi on MuISis raske esemeid leida, on üheks lahenduseks sellele probleemile moodustatud temaatilisi alakogusid MuISis.¹⁶ Seega saavad teemapõhises alakogus kokku ajaloolise kogu ja etnograafilise kogu esemed, nii ise tehtud kui ka poest ostetud, linnas ja maal kasutatud.

Etnograafikogusid omavate muuseumide analüüs näitas, et muuseumid on etnograafiapärandi mõistet piiritlenud või piiritlemata jätnud ajaliselts, sotsiaalselt, geograafiliselt, töövõtete ja materjaliga. Järk-järgult on 20. sajandi algul sõnastatud etnograafiapärandi määratlust täiendatud ja kohandatud, kuna igauks on teinud seda praktikast lähtuvalt, on täienduste kohad veidi erinevad. Nii nagu teorias on etnograafiapärand ajas muutunud ja muutuv konstruktsioon, siis ka muuseumide argipraktikas tekivad probleemid, kui mõiste volavusega kaasa ei minda. Tõenäoliselt on kogude kujunemise käigus tulnud valikukohti ette kogu aeg, mitte ainult viimasel kümnendil. Etnograafiakogu komplekteerimise dilemmad on aastate jooksul tekkinud seetõttu, et kuigi maailm ümberringi koos toodete ja tootmisviisidega muutus, siis mõiste sisu muuseumides koos sellega ei arendatud. Esimete etnograafiakogudesse määramise dilemmasid lahendavad muuseumid erinevalt. Nii näitab kogu kujunemise lugu etnograafia mõtestamise lugu igas üksikus muuseumis.

¹⁶ Näiteks HiMu kogu baasil on MuISis loodud temaatilisi alakogusid esemeliigi ja materjali alusel (intervjuu 20.07.2020).

Kogumistöö ja kogude korraldamise olulisemad suundumused

Etnograafiapärand muuseumides kujuneb kogumispõhimõtete ja -strateegiatega ning praktiliste võimaluste pingeväljas. Muuseumikogude kujunemise uurimine ja seni kogutu analüüs on maailma muuseumides 21. sajandi algusest alates suurema tähelepanu alla võetud (vt Glaister ja Wilkinson 2005; Pettersson jt 2010; Greene 2015; Häyhä, Jantunen ja Paasikoski 2018). Eestis hakkasid kultuuriministeerium ja muuseuminõukogu aktiivselt tegelema kogumispõhimõtete koostamisele ärgitamise ja selle juhendamisega 2010. aastate alguses.¹⁷ Kogude korraldamise ja kogumispõhimõtete dokumendi koostamise tegi muuseumidele kohustuslikuks 2013. aastal vastu võetud uus muuseumiseadus. 2014. aastal ajakirjas Muuseum ilmunud artiklites antakse eri vaatenurkadest ülevaated tolle hetke seisust kogumispoliitika koostamisel (vt Muuseum 2014). Kogumispoliitika koostades piiritlesid muuseumid muuhulgas kogumispiirkonda ja temaatikat, võrdlesid end teiste sama piirkonna või samalaadsete muuseumidega, kirjeldasid muuseumikogu hetkeseisu ja täiendamisvajadust, sõnastasid argumente kogumise ja vastuvõtmisest keeldumise otsuste tegemiseks. Ka varem olid muuseumidel esemete vastuvõtu komisjonid ja toimusid arutelud, aga puudusid kirja pandud põhimõtted.

Samaaegselt kogumispoliitika dokumentide nõudmisega võttis kultuuriministeeriumi kultuuriväärtuste osakond muuseumikogude analüüsivajaduse tõsiselt fookusesse (Rääbis 2014). Muuhulgas rahastati muuseumide arendamise programmist projekte, mis tegelesid muuseumikogude kaardistamisega (Rääbis 2014: 10). Sellegipoolest, 2020. aastal, kui oma uuringut läbi viisime, võis kogumispoliitika dokumentides kohata nii pealiskaudseid kui põhjalikumaid kogude sisu analüüse. Meie uuritud muuseumidest oli selleks hetkeks kõige põhjalikuma etnograafiakogu analüüsi teinud Eesti Meremuuseum.¹⁸ Varasematel aastakümnetel on kriitiliselt analüüsinud Eesti Rahva Muuseumi A-kogu kujunemise poliitikat ja praktikat Heiki Pärdi (1991).

Kuna uuringus ette antud küsimused sisaldasid ka etnograafiliste museaalide kogumise praktika vastamist kirja

17 Riikliku dokumendi „Kogumispoliitika põhialused ja kogude poliitika koostamise juhend“ esimene versioon 1.0 avaldati 2012. aastal, praegu kehtib 2014. aasta versioon 1.1 (Juhend 2014).

18 Vastav pdf-vormis dokument ei ole avalik, selle saime enda käsutusse välitööde käigus (vt MM etnograafiakogu analüüs 2019).

pandud põhimõtetele, võrdlesime MuSi kantud andmetest tuletatud kvantitatiivseid väärtusi sellega, mida väljendasid intervjuud ja kogumispoliitika dokumendid.¹⁹ Järgnevalt toome esile kogumistöös ja kogude korralduslikus pooles silma hakanud suundumusi, tehes seda eeskätt etnograafiliste kogude seisukohast.

Kogumispõhimõtted praktika mõjutajana

Muuseuminõukogu, kultuuriministeeriumi ja hiljem MKA tehtud töö muuseumide suunamisel kogumispoliitikat kirja panema on kindlasti muuseumitöö praktikad mõjutanud. Riigi eesmärk oli, et muuseumid teeksid kogumise alal koostööd, ei dubleeriks üksteist, valiksid hoolega, mida kogusse vastu võtta, samas analüüsiksid kogude sisu lünkade ja kattuvuste märkamiseks (Juhend 2014; Rääbis 2014). Praktikas on see muuseumidele kaasa toonud eeskätt valikukriteeriumide tunduvalt rangema jälgimise võrreldes varasemaga – intervjuude põhjal kümne ja enama aasta taguse ajaga. Enamik varahoidjaid kinnitas, et neil on abi dokumendis sõnastatud argumentidest pakutavate esemete vastuvõtmisest keeldumise otsuste tegemisel.

Intervjuudes rõhutati koostööd teiste sama piirkonna või sama teema muuseumidega, mille eesmärk on vältida dubleerimist. Pea kõik varahoidjad väitsid, et nad väga sageli ütlevad pakkujatele ära või suunavad teistesse muuseumidesse. Piirkondlikele muuseumidele on kogumisel oluline materjali päritolu sobivus kogumispoliitikas määratletud areaaliga. Piirkonna sees on esile toodud teemad, millele lähiaastatel keskendutakse. Ka kindlatele teemadele pühendunud muuseumid piiritlevad kogumist teatud fookusega. Siiski, mõned muuseumid koguvad juurde ainult sporaadiliselt ja sihipäraseid kogumiseesmärke etnograafiapärandi täiendamisega seatud ei ole.

Tähelepanu liikumine lähiajaloo argielu pärandile

Uuringule tuginedes saab väita, et vanema etnograafiapärandi kogumise või selles „lünkade täitmise“ kõrgaeg on möödas. Oma piirkonna vana etnograafiapärandi võimalikult terviklikult kogumise eesmärk toodi välja Hiiumaa Muuseumis ja Viljandi Muuseumis (vt HiMu KP 2017: 9; VM KP 2015: 30). See ei tähenda kummalgi juhul keskendumist üksnes klassikalisele etnograafiapärandile, mõlemas on see vaid

¹⁹ Vastavalt lähteülesandele puudutas see küsimus 20 riigi haldusala muuseumit (vt tabel 1).

üks osa argielu kogumisest.²⁰ Enamasti sõnastatakse dokumentides kogumiseesmärgid üldisemas kultuuriajaloolises kontekstis, eriti seal, kus eraldi etnograafiakogu ei ole. Teemade määratlemisel paistab silma keskendumine 20. sajandi teise poole ja kaasaja materjali kogumisele.²¹ See ei tähenda, et vanemat etnograafiapärandit ei võetaks vastu, aga et selle kogumine on passiivne, kinnitasid nii ankeedid kui intervjuud. Aktiivsemate kogumismeetodite kasutamist ajendab sageli näituste ja haridusprogrammide koostamise vajadus. Ajutiste näituste roll kogumise mõjutajana on siiski erinev. Osa varahoidjaid tõi vastupidisena välja, et ajutisi näitusi, mis oleks ärgitanud esemete kogumist, ei ole viimasel ajal kuigivõrd tehtud, rõhutades esemetel põhinevate näituste tegemise vähenemist (nt EPM, ViruM, HLM). Uute kogumispõhimõtete valguses pole esemete näituste jaoks kogumine pigem eraldi eesmärk, sest ka näituste puhul on võimalik asju laenata, kui muuseumis vajalikku ei ole (nt HLM).

Vaatasime ka, milline on klassikalise ja uuringus kasutatud määratlusele vastava etnograafiapärandi kogumise ning 20. sajandi teise poole ja värskema materiaalse kultuuripärandi kogumise suhe. Saime seda uurida meile ette antud kogude piires. Alates 1960. aastatest²² on meie uuringus kasutatud etnograafiapärandi määratlusest välja jäänud esemete tulme etnograafiakogudes järjest kasvanud, kasv on peatunud viimasel kümnendil (Kõresaar jt 2021: 43–44, tabel 5). Samal ajal muuseumides, kus on olemas etnograafiakogud, vähenes uuringu raames etnograafilisteks määratud museaalide tulme. Selline dünaamika osundab eespool mainitud kogumispraktika muutumisele ehk suundumusele koguda rohkem nn hilisnõukogude ja ka tänapäeva argikultuuri materjali (samam).

Lähiajaloo kogumise keerukus

Niisiis ei ole kaasaja kogumine 21. sajandil lisandunud suund, vaid see oli olemas ka nõukogude ajal. Siis oli „sotsialistliku kaasaja“

²⁰ Mõlema muuseumi etnograafiakogu haare ulatub ajaliselt tänapäeva välja.

²¹ Näiteks Saaremaa Muuseumi kultuuriloolise kogu täiendamise perspektiivsed teemad on seotud Kuressaare kui suvitus- ja merelinnaga, kohalike omavalitsuste, tööstuse, seltside ja organisatsioonidega, Saaremaale oluliste isikutega (SM KP 2018). Mõniste Talurahvamuuseumi kogumistegevus on laienenud klassikaliselt rahvakultuuri valdkonnalt 20. sajandi alguse talurahvakaubanduse ning 20. sajandi lõpu talurahvakultuuri ning laiemalt lähiajaloo ainesele (VI muuseumide KP: 29).

²² Võetud piiriks, kuna sellest ajast on olemas registreerimisandmed kõikide etnograafiakogude kohta.

uurimisel ideoloogiline varjund juures, seda lükkasid tagant nii partei kui ka kultuuriministerium (vt Konksi 2009: 311). Eesti Rahva Muuseumi peavarahoidja Riina Reinvelt (2014: 50) toob välja, et võrreldes kaasaja dokumenteerimisega küsitluste, fotografeerimise ja filmimise teel on kaasaja esemete valimine muuseumi jaoks palju raskem ülesanne. Muuseumitöötajate kõhklused ja probleemid kogude täiendamisel 20. sajandi teise poole ja hilisema materjaliga on tänapäeval ülemaailmsed. Rootsi muuseumivõrgustik Samdok on alates 1977. aastast olnud teerajaja suunale, milles kaasaja dokumenteerimisel ei keskenduta esemete kogumisele, vaid tänapäeva elu jäädvustamisele muude vahenditega, mis ei kasvata esemekogu (vt nt Fägerborg 2006).

Esimesena kerkis 2000. aastate alguses muuseumikogude liigse kasvu ja vähese kasutamise probleem Suurbritannias ja Madalmaades, teistes riikides probleemi siis veel nii selgelt ei teadvustatud (Keene 2005: 34). Tänapäeval on üleilmselt kasvanud surve hallata avaliku sektori asutusi efektiivsemalt ja see on kriitilise tähelepanu alla tõstnud ka muuseumikogude kiire kasvutempo. Briti museoloogid Sharon Macdonald ja Jennie Morgan (2020) käsitlevad 1980. aastate lõpust alanud massilise lähiajaloo materjali kogumise problemaatikat. Osaliselt kasvasid kogud hoogsalt näiteks suletud vabrikutest saadud asjade arvel, teisalt oli muuseumidel ambitsioon, et esindatud oleksid võimalikult erinevad sotsiaalsed grupid nende argielu kajastavate asjadega. Aastakümnete möödudes muutus aina raskemaks hinnata, mis on massitööstuse ja -tootmise ajastul kogumise ja säilitamisväärtus, piisavalt tüüpiline ja representatiivne (Macdonald ja Morgan 2020: 33–34).

Eesti kogusid analüüsisid panime tähele, et suundumus mõneti ebakriitiliselt lähiajaloo materjali koguda jõudis ka 1980. aastatel lõpu ja 1990. aastate Eesti muuseumipraktikasse. Nõukogude olevik muutus minevikuks ja seda hakati nii pakkuma kui koguma kohati väga intensiivselt. Muuseumidesse on jõudnud massiliselt nõukogudeaegsete asutuste ja ettevõtete sulgemise tagajärjel „üle jäänud“ asju ning (sageli) eraisikute kogutud medaleid, vimpleid, embleeme jmt. Praegu jõutakse aina enam selleni, et inventuuride käigus viimase kogumislaine tulemused üle vaadata. Kuna kogumispõhimõtted on sõnastatud ja neist peetakse hästi kinni (Kõresaar jt 2021: 37–43), siis eeldatavalt hakkavad need töötama filtrina ka siin.

Ideed, et mingi temaatilise kategooria illustreerimiseks on võimalik valida vaid üks asi, mida iseloomustab varasemas kogumispunktis paljajärgitud mõiste „tüüp“, peavad nii muuseumiuurijad kui kuraatorid lähiajaloo ja kaasaja kogumisel aina problemaatilisemaks (Macdonald ja Morgan 2020: 34). Taolise

eesmärgi keerukus on tingitud nii toodete kui nende kasutajate suurest variatiivsusest. Ühelt poolt on uus museoloogiline lähenemine seadnud kahtluse alla esemekogude traditsioonilised tüpoloogilised ja distsiplinaarsed klassifikatsioonid, teisalt on lisatud nõue kajastada senisest palju mitmekülgsemalt marginaliseeritud gruppide eluolu. Paljuhäälsuse suundumus, nagu ka soov esemete kaudu lugusid jutustada, on kogude kujundamisega tegelevate töötajate elu aina keerulisemaks teinud, tunnetatakse suurt vastutust otsustamiseks, milliseid esemeid tuleviku jaoks koguda (Macdonald ja Morgan 2020: 36).

Lugude tähtsustamine

Eeltoodud probleemide valguses on selge, et muuseumid otsivad uusi pidepunkte, millele esemete valikul toetuda. Kuigi eseme väärtuslikkuse hindamise parameetreid on mitmeid,²³ tuli intervjuudes esile, et praktikas peetakse eriti oluliseks esemega kaasnevat „lugu“ või „põnevat legendi“. MKA suunab museaalide arvele võtmise juhendis eseme kultuuriväärtuse hindamisel pöörama tähelepanu asja päritolu ja legendi dokumenteerimisel sellele, kas ese on mänginud rolli mõnes tähtsas ajaloolises sündmuses või seotud tuntud isikuga (Kipper ja Reismaa 2013: 7–8).

Lisaks elementaarsele dokumenteerimisvajadusele on lugude tähtsustamine seotud viimaste kümnendite suundumusega museoloogias, kus lugude rääkimine on muutunud oluliseks osaks muuseumi kommunikatsioonist (Nielsen 2014). Kontseptsioon lähtub psühholoogia valdkonnas tehtud uuringute väitest, et lugude kaudu saab inimeste mõtlemist tundemaailma kaudu tõhusalt mõjutada, kui soovitakse rõhutada millegi tähenduslikkust (Nielsen 2017: 446). Lugusid kasutatakse selleks, et illustreerida mingeid seisukohti, asju meelde jätta ja kuulajaskonda kaasa haarata (samas). Seega, lood on mõjusamad kui akadeemiline tekst või täpsed faktid, kui soovitakse muuseumiküllastajaga luua emotsionaalset sidet. Teadlasetaustaga muuseumitöötajate vaatepunktist peab „lugu“ muidugi ajalooliselt korrektne ja autentne olema (vt Macdonald ja Morgan 2020: 35). Meie uuritud muuseumides märkis mitu varahoidjat esemega kaasneva loo või kasutamise-valmistamise info olulisust (kohati isegi primaarsust) valikukriteeriumina. Teistest eristus Hiiumaa Muuseumi lähenemine, kus rõhutati vajadust esemega kaasa antavat lugu, eriti kui on tegemist „mälestuste mälestustega“ kriitiliselt analüüsida ning panna suuremat rõhku eseme kohta uurimise teel saadavale infole (intervjuu 20.07.2020).

23 Ajalooline, esteetiline, sotsiaalne, teaduslik väärtus ning täiendavad kriteeriumid seoses eseme päritolu, tüüpilisuse, rareiteetsuse, seisundi, terviklikkuse ja kasutatavusega (vt Juhend 2014, p 3.1).

*Materiaalsed võimalused pärsivad
kogude kasvu*

Etnograafiakogude, aga muidugi laiemalt muuseumikogude arendamist pärsivad muuseumide kasutada olevad ressursid. Otsesõnu tähendab see, et eriti piirkondlikel ja väiksematel muuseumidel on liiga vähe eelarveraha hoidlatingimuste parandamiseks, säilitustarvikute hankimiseks ja tööjõu palkamiseks. Kogumisel peab arvestama, kuhu ja millistesse tingimustesse saab või ei saa kogutut paigutada. Nii nagu aastaid tagasi (Rääbis 2014: 11), reguleerivad ka praegu hoidlate tingimused kogumist sel moel, et väikesi ja õhukesi asju eelistatakse suuremõotmelistele. See tähendab ühtlasi, et dokumendid, joonised ja fotod on hoiustamise seisukohast eelistatumad kui kolmemõotmelised esemed. Sellised valikupõhimõtted mõjutavad ka kogude sisu. MKA näeb hoiustamise ja säilitamise tingimuste parandamise lahendust ühishoidlate ehitamises, kus erinevate muuseumikogude esemeid hoiustatakse materjalipõhiselt.²⁴ Meie uuringus osalenud varahoidjatest leidsid mitmed, et arutelu on sel teemal olnud vähe, eriti kogude praktilise haldamise üle tulevikus.²⁵

Kuigi ese võib sisuliste kriteeriumide poolest muuseumile sobida, võidakse selle vastuvõtmisest loobuda ka töökäte nappuse tõttu. Personali olemasolu mõjutab nii MuISi kantava info kvaliteeti kui kvantiteeti, andmete sisukust ja andmete avalikkusega jagamise jõudlust. See, et kogudega töötavaid spetsialiste on muuseumides varahoidjate hinnangul liiga vähe, mõjutab tulme juurdekasvu ja temaatikat. Esiteks pidurdatakse juurdekasvu teades, et ei ole jõudu selle läbi töötamiseks, teiseks muudetakse temaatikat kitsamaks, kui pole vastava teema spetsialisti töö. Töökäte ja materiaalsete vahendite nappus on mõjutanud ka seda, et annetuste roll esemete kogumisel on üha kasvanud.²⁶ Ent, nagu Heiki Pärdi (1995: 74) juba üle kahekümne viie aasta tagasi kriitiliselt osundas, võib passiivsetel kogumismeetoditel olla otsene mõju nii esemete mitmekesisusele kui esemete kohta käiva info kvaliteedile.

²⁴ Ühised pärandihoidlad „oleksid samaaegselt nii konserveerimiskeskused kui ka hoidlakompleksid, kuhu on koondunud hoiustamis-, konserveerimis-, koolitus- ja digiteerimisvõimekus“ (MKA veebileht: Pärandihoidlad).

²⁵ See on eraldi suur teema, mida me siinses artiklis pikemalt ei käsitle.

²⁶ Muuseumides ajaloo representeerimise uurija Eglé Rindzevičiūtė (2018) on esile toonud, kuidas muuseumide sõltumine annetustest kujundab seda, mida muuseum välja paneb, millist lugu jutustab.

Abikogud ja koopiaesemed

Kogud on mõeldud museaalide igaveseks säilitamiseks ja kogumispoliitika juhised ei käsitle abikogusid ega koopiaesemeid. Kuigi abikogu ei ole osa muuseumikogust ning selle üle ei ole vaja pidada ka MuISis arvestust (Kipper ja Reismaa 2013: 13), näitasid varahoidjatega tehtud intervjuud, et praktilises muuseumitöös on abikogudel kasvav roll. Mitmes muuseumis (nt HiMu, PäMu, EVM, TMV, VVK, ERM) põhjendasid varahoidjad esemete abikogusse määramist kahe eesmärgiga: 1) vajadusega lükata edasi otsustamist, kas asi põhikogusse arvele võtta või mitte, 2) vajadusega varustada näitusi ja muuseumiharidust esemetega, mida võib külastajal kasutada lasta. Lisaks on abikogu ja põhikogu suhe muutumas ambivalentsemaks: koopiaid ja originaalesemeid leidub nii põhi- kui abikogus.

Muuseumi pakutavad hariduslikud ja meelelahutuslikud tegevused toetuvad paljuski abikogudele, kuna need on funktsiooni poolest kasutuskogud. Abikogusse kuulub nii koopiaid kui originaale, neid ühendab asjaolu, et nad ei ole arvel muuseumi põhikogus. Muuseumides, kus taluarhitektuuril on kandev roll, täiendatakse ekspositsiooni miljööd loovate esemetega, aga ka kõikjal mujal võimaldavad abikogu esemed „käed külge“ lähenemist – nii tavanäitusekülastuse kui haridusprogrammi käigus (nt EVM, PTM, TMV). Selle suundumuse tõusu illustreerib Eesti Vabaõhumuuseumi 2021. aastal avatud kolhoosi korterelamu ekspositsioon. Selles on valdav esemete „katsumisvabadus“, mida muuseum saab lubada esemeid põhikogusse mitte võttes. Tegemist on suundumusega, mille mõju kogude poliitikale vajaks tulevikus eraldi tähelepanu.

Kasutamine „käed külge“ ekspositsioonis on aga vaid üks abikogu esemete funktsioon. Kuigi võiks eeldada, et koopiaid paigutatakse kasutuskogusse, panime uuringu käigus MuISi andmeid analüüsisid tähele, et osa koopiaid on võetud ka muuseumide põhikogudesse.²⁷ Peamiselt jäi silma piirkondlikesse muuseumidesse ERMi kogudes olevatest rahvarõivaesemetest koopiade tellimine. Eeskätt on viimastel aastakümnetel kogudesse võetud rahvarõivaste (nt HLM, PäMu, VM, CRJTM), kudumite – peamiselt kinnaste (nt PäMu, VM), aga ka hõbeehete koopiaid (nt AM). Mingil määral on koopiade eesmärk olnud „lünkade täitmine“,²⁸ kuna piirkonnamuuseumid juhivad regionaalsest printsibist, siis koopiade kaudu tuuakse n-ö

27 Uuringus sõnastatud definitsiooni kohaselt jäid sellised esemed etnograafiapärandi mõistest välja.

28 Nt 1990. aastatel võeti VM etnograafiakogusse muuseumi käsitööringis valmistatud rahvarõivaste ja kinnaste koopiaid, millest osa eksponeeriti püsinäitusel (VM KP 2015: 29).

oma asjad koju tagasi. Siiski, intervjuudes rõhutasid varahoidjad pigem, et eri esemeliikide osas esinduslikkuse saavutamine ei ole omaette eesmärk. Teine, uuema aja eesmärk on piirkonnamuuseumide puhul soov olla valmis oma regiooni käsitööhuvilistest külastajate ja uurijate kohapeal nõustamiseks. Kuna originaalesemete säilitamistingimused on aastatega rangemaks muutunud, siis püüavad piirkonnamuuseumid külastajate ja uurijate huvi rahuldada koopiatega abil.²⁹ Seega on kogude täiendamine koopiatega toimunud muuseumide „näoga külastaja poole“ pöördumise raames.

Kolmas abikogude roll avaldub nende kasutamises kogude täiendamise protsessis puhvrina. Selline praktika – pakutavate esemete põhikogu asemel abikogusse võtmine – on intervjuude põhjal viimasel kümnendil kasvanud. Praktikas on varahoidjad järjepidevalt dilemma ees, mida teha pakutavate asjadega. Kui otsustama peab kiiresti või on oht, et kultuuriväärtuslik asi läheb alternatiivina tuleroaks, valitaksegi ajutine variant – võetakse asjad hoiule „esialgu“ mitteametlikult ehk abikogusse. Mitu pikema kogemusega varahoidjat tõi põhjusena välja, et ajaline perspektiiv aitab paremini otsustada eseme väärtuse üle. Muuseumide tööd superviseeriva MKA seisukohast ei ole abikogude kasvatamine vastuvõtmist ootavate esemetega heakskiidetud praktika. Meile uurijatena paistab see olevat viimasel kümnendil rangemaks muutunud kogumispoliitika paratamatu kõrvalsaadus. Nii kogumispoliitikas sõnastatu kui ka teadmine, et kogudes ei ole pinda lõputult, samuti vajadus iga eseme vastuvõtmist põhjendada ning töötajate vähesus, paneb varahoidjad ametlikku juurdekasvu piirama.

Kokkuvõttes on riiklikult algatatud kogumispoliitika läbimõtlemine ja kirjapanemine igati tervitatav kogude töö koordineerimise instrument. Kogude uurijatel on sellest tulevikus abi, et mõista, mis mõjutas kogude kujunemist sel perioodil. Uurijatena juhtisime aga tähelepanu ka vähem ametlikele suundumustele. Nendeks olid lähiajaloo esemete kogumise keerukus, lugude eriline tähtsustamine eseme väärtuse hindamisel, kogudega töötavate spetsialistide vähesus ja halvad hoidlatingimused. Ka abikogude ja koopiaesemete teema on muuseumitöö praktikas palju suurema tähtsusega, kui see ilmneb kogumispoliitika dokumentidest.

²⁹ Näiteks põhjendati koopiatega tellimist sellega, et ERMis olevaid „originaale ei tohi pahupidi pöörata ja väänata, ei saa uurida töövõtteid ega kasutamisi katsetada“ (intervjuu 10.08.2020 PäMu).

Kokkuvõte

Käesolev artikkel keskendub etnoloogia distsipliini ning praktilise muuseumitöö kokkupuutealale ehk küsimustele etnograafiapärandi mõistest, etnograafilise kogumise põhimõtetest ning etnograafiakogude korraldamisest. Tõime esile erinevad võimalused defineerida „etnograafilist eset“ ja analüüsisime muuseumide igapäevatoos tehtavaid valikuid etnograafiapärandi käsitlemisel. Leidsime, milliseid dilemmasid muuseumipraktikas lahendatakse ja millised on uuemad suundumused etnograafiakogude korraldamises.

Artikkel sai alguse Tartu Ülikooli etnoloogiaosakonna töörühma uuringust materiaalse etnograafiapärandi kogumisest, kasutamisest ja säilimisest Eesti muuseumides, mis viidi läbi Muinsuskaitseameti tellimusel 2020. aasta teises pooles. Kuigi uuringu tellijale oli võtmeküsimus sisendi saamine pärandihoidla projekti jaoks, jäi vastus sellele küsimusele ka uuringu lõppedes õhku. Meie jaoks jäi varjatuks, kuidas etnograafiapärandi mõistele tuginev kogude hindamine aitab kaasa pärandihoidla planeerimisele. Etnoloogidena peame uuringu peamiseks kasuteguriks akna avamist muuseumide praktilisse töösse esemekogudega, mis aitab kaasa kogude süvaanalüüsile ja igapäevapraktikate võrdlevale analüüsile tulevikus.

Artikliiga tõime tähelepanu alla esemete etnograafiakogudesse määramise teema, mis on olnud tunnetuslik ja subjektiivne tegevus ja on seda jätkuvalt. Peamisteks etnograafilisuse kriteeriumiteks on olnud sotsiaalne päritolu (talukeskkond, mida vastandatakse linna- ja mõisamiljööle) ja valmistamisviis – käsitsi valmistamine ja traditsiooniliste töövõtete kasutamine, mida vastandatakse nn vabrikutoodangule ja poekaubale. Omaette määratlusest lähtuvad etnilise või sotsiaalse grupi elulaadile keskenduvad muuseumid ja need, mille *in situ* püsiekspositsioon tingib klassikalisemas mõttes etnograafilise sisu (talu- ja vabaõhumuuseumid). Samas on erinevate kriteeriumide korruga kasutamine andnud praktikas erinevaid tulemusi. Püüd etnograafiapärandit ajalisel määratlada 20. sajandi esimese veerandi või esimese poolega on etnograafiakoguga muuseumides kaasa toonud uuemate käsitsi valmistatud esemete „erikohtlemise“. Eeskätt hõlmab see tänapäeval valmistatud tekstiilkäsitööesemete paigutamist etnograafiakogusse – osa muuseumiteeb seda, osa kahtleb. Probleemsete valikute kuhjudes on mõned muuseumid etnograafiakogu „külmutanud“, mõned kasutavad topeltsuhtumist varasemalt seatud ajalistesse ja muudesse etnograafilisuse kriteeriumitesse.

Enamik muuseumite ei olnud enne uuringus osalemist pidanud vajalikuks defineerida etnograafilist pärandit oma tegevuse

jaoks ja tänu uuringule püstitatud küsimus oli muuseumide seisukohast ootamatu. Intervjuu käigus leidis mitu varahoidjat, et museaalide etnograafilisuse ja kaasaegse etnoloogia lähenemisviiside üle oleks vaja laiemat arutelu. Etnograafiakogu olemasolu on kunagise etteantud kogude struktuuri tulemus, millest osa muuseumide on kogusid ajakohastades ka loobunud. Seega, praktikas on muuseumidel täna väga raske „traditsioonilist“ etnograafiakogu komplekteerida. Etnograafilisse kogusse jaotamisel tekib kõige vähem probleeme neil muuseumidel (HiMu, VM), kus ajapiiri ei ole etnograafilise määratlusele seatud.

Seega, etnograafiline pärand (etnograafiline ese) on muutuv konstruktsioon mitte ainult kaasaegse etnoloogiateaduse, vaid ka muuseumipraktika seisukohast. Kogude kasutamise seisukohast on vajalik võimalikult mitmekülgsede andmetega (nt materjal, valmistamise viis, aeg ja koht, kasutamise ajalugu) varustatus, mitte see, et esemed oleks sildistatud kui ajaloolised, kultuuriloolised või etnograafilised.

Tabel 1. Uuringusse kaasatud muuseumid ja nende alakogud ning käesolevas artiklis ja uuringuaruandes kasutatud akronüümid

	Akronüüm	Muuseum	Alakogu
RIIGI VALITSEMISALA MUUSEUMID	AM	SA Eesti Ajaloomuuseum	etnograafia kollektsioon
	ERM	Eesti Rahva Muuseum	Eesti kogu (A) ERMi esimesed 20 000 eset
	HeM	Heimtali muuseum	esemekogu
	EVM	SA Eesti Vabaõhumuuseum	esemekogu
	EPM	Eesti Põllumajandusmuuseum	esemekogu tekstiilikogu
	CRJTM	Carl Robert Jakobsoni Talumuuseum	ajaloolised kogud
	HLM	SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid	etnograafia
	HiMu	SA Hiiumaa Muuseumid	etnograafilised esemed tekstiilikogu
	NarMu	SA Narva Muuseum	etnograafiakogu
	PäMu	SA Pärnu Muuseum	etnograafiakogu ajalookogu
	SM	SA Saaremaa Muuseum	kultuurilooline kogu
	VVK	Vana-Võromaa kultuurikoda	Võrumaa muuseumi etnograafiakogu tekstiilikogu
	PTM	Karilatsi Vabaõhumuuseum	esemekogu
	MõM	Mõniste Talurahvamuseum	etnograafiliste esemete kogu
	VM	Viljandi Muuseum	etnograafia
	ViruM	SA Virumaa Muuseumid	etnograafiakogu ajalookogu
	MM	SA Eesti Meremuuseum	ajalooliste esemete kogud
	EMm	Eesti Maanteemuuseum	esemekogud
	PAL	Palamuse O. Lutsu Kihelkonna-koolimuuseum	ajaloolised kogud
	TMV	SA A. H. Tammsaare Muuseum Vargamäel	etnograafiline kogu ajalooline kogu
TEISED MUUSEUMID	HaM	Harjumaa Muuseum	ajalooline kogu
	IM	SA Iisaku Kihelkonna Muuseum	esemekogu
	JäM	Järvamaa Muuseum	etnograafiakogu
	MahM	SA Juuru ja Hageri Kihelkonna Muuseumid / Mahtra Talurahvamuseum	etnograafia
	MuM	Muhu Muuseum	esemekogu
	ObM	Obinitsa Muuseum	esemekogu tekstiilikogu ehetekogu
	SSM	Saatse Muuseum	esemekogu
	VäTM	Värskas/Seto Talumuuseum	esemekogu
	RRaM	Rannarahva Muuseum	esemekogu tekstiilikogu
	RRoM	SA Rannarootsi Muuseum	etnograafiline kogu

JANA REIDLA (PhD) on etnoloogia teadur Tartu Ülikoolis ning ta on varem töötanud koguhoidjana ja osakonnajuhatajana Eesti Rahva Muuseumis. Tema doktoritöö (2021) käsitles viimasel kümnendil toimunud muutusi kuraatori elukutses Soome ja Baltimaade kesksete kultuuriloomuuseumide näitel. Tema praeguses uurimisfookuses on Baltimaade muuseumide kogumispoliitika ja -praktika.

ENE KÕRESAAR (PhD) on suulise ajaloo ja mälu-uuringute professor Tartu Ülikoolis. Ta on avaldanud artikleid II maailmasõja ja stalinismi mäletamisest, 20. sajandi narratiivsest periodiseerimisest ning sotsiaalse ja kultuurilise mälu dünaamikast. Tema praegune uurimisprojekt tegeleb Balti ajaloomuuseumidega mäletamise mitmekesisuse vaatenurgast.

KIRSTI JÕESALU (PhD) on etnoloogia teadur Tartu Ülikoolis. Ta on avaldanud artikleid hilise sotsialismi mäletamisest ning avaliku ja privaatse mäletamise suhtest. Praegune uurimisprojekt tegeleb (koos Kõresaare ja Reidlaga) Balti ajaloomuuseumidega mäletamise mitmekesisuse vaatenurgast.

Allikad

- Ankeetküsitluse vastused saadud uuritud muuseumidest juuli – august (riigimuseumid) 2020 ja oktoober 2020 (muud muuseumid).
- Intervjuud uuritud riigimuseumides toimusid juuli – detsember 2020.
- AM KP 2015 = Eesti Ajaloomuuseumi kogumis-
põhimõtted, 2015. Koostanud Krista Sarv.
<https://www.ajaloomuuseum.ee/muuseumist/dokumendid/kogumispõhimõtted> (viimati külastatud 30. juunil 2021).
- HiMu KP 2017 = SA Hiiumaa Muuseumid. Muuseumikogu korralduse põhimõtted, 2017, kinnitatud 9.01.2018. http://muuseum.hiiumaa.ee/WP/wp-content/uploads/2015/02/SA-HIUMAA-MUUSEUMID-MUUSEUMIKOGU_KORRALDUSE_P%C3%95HIM%C3%95TED_12-2017.pdf (viimati külastatud 30. juunil 2021).
- MKA veebileht: pärandihoidlad = Muinsuskaitseamet: Pärandihoidlad. <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/muuseumide-uhishoidlad> (viimati külastatud 30. septembril 2021)
- MM etnograafiakogu 2019 = Eesti Meremuuseumi etnograafiakogu analüütiline aruanne, Tallinn
2019. [saadud MM koguhoidjalt e-kirjaga 5. oktoobril 2020].
- SM KP 2018 = SA Saaremaa Muuseumi kogumis-
põhimõtted 2018, kinnitatud 08.01.2019.
<http://www.saaremaamuuseum.ee/muuseum/dokumendid/kogumispoliitika/> (viimati külastatud 30. juunil 2021).
- Uuringu lähteülesanne 2020 = Etnograafiapärandi uuringu lähteülesanne [koostatud Muinsuskaitseametis uuringu hanke jaoks, aprill 2020]
- VM KP 2015 = Viljandi Muuseumi kogumis-
põhimõtted ja kogude korraldamine, 2015, kinnitatud 26.2.2015 http://muuseum.viljandimaa.ee/docs/VM_kogud_2015.pdf (viimati külastatud 30. juunil 2021).
- VI muuseumide KP = Võru Instituudi juures asuva muuseumide osakonna muuseumikogude korralduse- ja kogumis-
põhimõtted [dateerimata] <https://karilatsimuuseum.ee/wp-content/uploads/2020/05/Vana-V%C3%B5rumaa-M-KOGUMISP%C3%B5him%C3%B5tted.pdf> (viimati külastatud 30. juunil 2021).
- ## Viidatud kirjandus
- Bardone, Ester; Maarja Kaaristo, Kirsti Jõesalu ja Ene Kõresaar. 2019. Mõtestades materiaalselt kultuuri. – *Studia Vernacula* 10: 12–45.
- Fägerborg, Eva. 2006. Samdok – from innovation to integration. – Conference paper CIDOC 06, Gothenburg, Sweden http://cidoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/6/2018/12/Fagerborg_Eva.pdf (viimati külastatud 30. septembril 2021).
- Glaister, Jane ja Helen Wilkinson. 2005. *Collections for the Future. Report of a Museums Association*. London: Museums Association. <https://www.museumsassociation.org/download?id=11121> (viimati külastatud 30. septembril 2021).
- Greene, Candace S. 2015. Museum anthropology. – *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource*. John Wiley & Sons, 1–15.
- Häyhä, Heikki; Sari Jantunen ja Leena Paaskoski. 2018. Analysing significance. – *Publications of Finnish Museums Association*, 75. <https://static1.squarespace.com/static/5a4b30b7914e6b62a1e71ebd/t/5c3b4b6c40ec9ab-9b9ec8b63/1547389823847/AnalysingSignificance.pdf> (viimati külastatud 30. septembril 2021).
- Jääts, Indrek ja Marleen Metslaid. 2018. Eesti etnograafia ja eesti rahvuslus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 118–135.
- Juhend 2014 = Muuseumikogu korralduse põhimõtete ja kogumis-
põhimõtete koostamise juhend 1.1. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 1–17. https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/6_kum_muuseumikogu_korralduse_pohimotete_koostamise_juhend.pdf (viimati külastatud 29. septembril 2021).
- Keene, Suzanne. 2005. *Fragments of the World: Uses of Museum Collections*. Oxford: Elsevier Butterworth Heinemann.
- Kipper, Laura ja Marju Reismaa. 2015. Museaali-
na arvele ja hoiule võtmine. Juhend. Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium. https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/kum_muis_arvele_hoiule_juhend.pdf (viimati külastatud 29. septembril 2021).

- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1995. Theorizing heritage. – *Ethnomusicology* 39 (3): 367–380.
- Kuutma, Kristin. 2011. Cultural heritage: an introduction to entanglements of knowledge, politics and property. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 3 (2): 5–12.
- Konksi, Karin. 2009. Etnograafiamuuseumina Nõukogude Eestis 1957–1991. – Piret Õnapuu (koost.). *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 150–355.
- Kõresaar, Ene; Jana Reidla; Kirsti Jõesalu ja Hiljar Tammela. 2021. Eesti materiaalse etnograafiapärandi kogumine, kasutamine ja säilitamine Eesti muuseumides. – Uuringu aruanne. Tartu Ülikool, etnoloogia osakond. https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/mka_tu_etnograafiaparandi_uuring-aruanne.pdf (viimati külastatud 30. juunil 2021).
- Macdonald, Sharon ja Jennie Morgan. 2020. What not to collect? Post-connoisseurial dystopia and the profusion of things. – Philipp Schorch ja Conal McCarthy (toim.). *Curatopia. Museums and the Future of Curatorship*. Manchester: Manchester University Press, 29–43.
- Manninen, Ilmari 1993 [1925]. *Etnograafiline sõnastik*. Tallinn: Koolibri.
- Muuseum 2014 = *Muuseum* 2 (36). *Kogud*. Eesti muuseumiühingu ajakiri.
- Nielsen, Jane K. 2014. Transformations in the postmodern museum. – *Museological Review* 18: 22–29.
- Nielsen, Jane K. 2017. Museum communication and storytelling: articulating understandings within the museum structure. – *Museum Management and Curatorship* 32 (5): 440–455. DOI: 10.1080/09647775.2017.128401.
- Pettersson, Susanna, Monika Hagedorn-Saupe, Teijamari Jyrkiö ja Astrid Weij (toim.). 2010. *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe*. Helsinki: Finnish National Gallery.
- Pärdi, Heiki. 1991. Kriitilise pilguga Eesti Rahva Muuseumi esemekogumise poliitikast. – *Keel ja Kirjandus* 9: 561–566.
- Pärdi, Heiki. 1995. *Muuseum – kultuurinähtus ja kultuuriuurimise allikas*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, etnoloogia õppetool.
- Rindzevičiūtė, Eglė. 2018. Boundary objects of communism. Assembling the Soviet past in Lithuanian museums. – *Ethnologie française* 48 (2): 275–286. DOI: 10.3917/ethn.182.0275.
- Reinvelt, Riina. 2014. Kogumise rööm, jagamise valu ja tänane päev. – *Muuseum* 2 (36): 47–51.
- Rääbis, Mirjam. 2014. Kellele kirjutada kogumispõhimõtteid? – *Muuseum* 2 (36): 9–13.
- Viires, Ants ja Elle Vunder (koost. ja toim.). 1998. *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.